

УДК 355.01

В.О. ШАЙКАН, В.О. ШАЙКАН

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ В РОКИ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 рр.)

Розкрито особливості соціалізації особистості в Україні у міжвоєнний час та в роки гітлерівської окупації 1941–1944 рр.

Ключові слова: кризовий період, соціалізація, особистість, Україна, гітлерівський окупаційний режим.

Історики, на думку російського академіка І. Ковальченка, досліджуючи історичні явища і процеси, не можуть не враховувати того, що пізнання минулого має два тісно взаємопов'язаних завдання. Перше завдання полягає в тому, що необхідно показати, “як це було” в його інваріантності, а друге – пояснити, чому сталося саме так, а не інакше. Необхідно також враховувати наявність поліваріантних, альтернативних можливостей, а також обґрунтованість суб'єктивного вибору мети, шляхів і методу діяльності. На жаль, констатує І. Ковальченко, історики продовжують ділити людей на “добрих” і “поганих”, хвалити одних, засуджувати інших, що є суб'єктивним підходом [7, с. 10]. Загальновідомо, що проблема численних потреб і видів людської діяльності так чи інакше пов'язана з індивідуальним, соціальним і загальнолюдським, відповідно диференціюються й основні принципи їх дослідження. І. Ковальченко запропонував, як на нашу думку, цікаву схему дослідження діяльності людини в історії в її індивідуальній, груповій, масовій і загальнолюдській формах, у відносинах з владою, її інститутами, лідерами, у взаємозв'язку стихійного і свідомого [7, с. 13–14] та вважав, що інтегральне розуміння співвідношення індивідуального, соціального та загальнолюдського в суспільно-історичному розвитку дає можливість зрозуміти, що всі явища соціального процесу мають надзвичайно складну структуру і під впливом конкретно-історичних умов провідну роль можуть відігравати суспільно-політичні, культурно-ідеологічні, релігійні та інші фактори й суперечності, які призводять до виникнення поліваріантності та плюралістичності. Такий підхід дійсно допомагає зрозуміти причини виникнення явищ історичного процесу в суспільно-психологічному аспекті, адже дослідження діяльності людини, мотивації її поведінки неможливе без аналізу специфіки мислення і морально-психологічного обличчя людини.

Мета статті – розкрити особливості соціалізації особистості у кризовій період (на прикладі України в роки гітлерівської окупації 1941–1944 рр.).

Життєвий шлях кожної людини охоплює різні періоди: критичні, активності, творчості. Якщо критичний період життя особистості припадає на період регресу, занепаду, стагнації суспільства, то це не може негативно не позначитися на долі такої людини. Сучасна психологія пропонує виокремити такі особливості соціалізації особистості: соціалізацію людини, яка перебуває на стадії активності в стабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, що перебуває на стадії кризи у стабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, котра перебуває на стадії піднесення, але в нестабільні періоди розвитку суспільства; соціалізацію особистості, яка перебуває на стадії кризи в нестабільні періоди розвитку суспільства [13, с. 120]. У міжвоєнний час і в роки війни, як відомо, більша частина населення України переживала у своєму розвитку нестабільний період. Про це яскраво свідчать репресії і політичні процеси проти “ворогів народу”, постійна боротьба з “крайнощами”: проявами “буржуазного націоналізму” проти творчої української інтелігенції, “хвильовизму”, “волобуєвщини”, “скрипниківщини”, “шумськізму”. Населення пережило численні “чистки”, голодомори 1921–1922 рр., 1932–1933 рр., колективізацію, розкуркулення, переселення, радянізацію західноукраїнських земель. Соціалізація більшості радянських громадян відбувалася у період їх життєвої кризи та ще й у нестабільні періоди розвитку суспільства, коли ціннісні орієнтації особистості, її соціальна поведінка також змінювалися під тиском обставин.

Протягом життя людина переживає ряд психосоціальних криз, специфічних для кожного вікового періоду. Сприятливий або несприятливий перебіг психосоціальних криз впливає і зумовлює розвиток індивідуума в суспільстві. Цей розвиток може відбуватися нормально або аномально, залежно від того, яка ідентичність перемагає – позитивна чи негативна [13, с. 69, 117–118]. Психосоціальні кризи та їх зміст також певною мірою допомагають зрозуміти поведінку людини, яка опинилася у складному становищі, адже за умов нестабільного розвитку суспільства негативна ідентичність людини характеризується ізольованістю людини в соціумі, замкненістю на собі, що призводить людину до безвиході, відчаю (людина, яка втратила сенс життя, побачивши марно втрачені роки, намагалася надолужити втрачене).

Разом з тим не варто ідеалізувати, наприклад, теорію Еріксона, яка спирається переважно на вікові обмеження і не враховує цілий ряд суб’єктивних, психологічних факторів, котрі, безумовно, впливають на формування психосоціального стану людини в той чи інший період життя. Цю теорію можна розглядати лише як один із допоміжних засобів визначення психосоціальних криз. Так, біографічні анкети на поліцаїв самі по собі ще не дають відповідей на головні запитання: що привело їх до добровільного вступу до поліційних підрозділів, чому вони погодилися

взяти участь у каральних операціях гітлерівської зондеркоманди в Луцьку [2, арк. 2–53]. Разом з тим аналіз вікової категорії всіх поліцаїв, які співпрацювали з гітлерівцями з серпня 1941 р. до січня 1944 р. на території Луцької округи, свідчить про те, що їх вік коливався від 18–19 до 35 років. Отже, поліцаї-колаборанти переживали різні за віком психосоціальні кризи. Ситуація ускладнювалася ще й загальною кризою суспільства напередодні і під час війни. Особливо важко було населенню Західної України, яке переживало спочатку першу радянізацію, потім жахи гітлерівського окупаційного режиму. У 1941 р. психосоціальну кризу переживала і молодь 1923–1924 рр. народження, якій на початку війни було по 18–19 років і більшість молоді Західної України не була мобілізована до Червоної армії та залишилася на окупованій гітлерівцями території. В умовах довоєнного нестабільного суспільства, а потім під час окупаційного часу частина українського населення з домінуючими рисами негативної ідентичності обирала аномальну лінію розвитку особистості в соціумі, тобто ставала на шлях або відвертої зради, або співпраці з окупантами. Негативна ідентичність психосоціальної кризи, яку переживала молодь, характеризується невизначеністю індивідуальної громадської позиції, здатністю до конформізму. Молодь Західної України 1923–1924 рр. народження, яка перебувала в умовах тоталітарної системи два роки, а в Наддніпрянській Україні цей режим вже панував майже 20 років, у своїй більшості, була вихована згідно з нормами моралі радянської системи: безумовного схиляння перед авторитетами, безапеляційного визнання існуючих порядків, норм і правил, пасивного, пристосовницького сприйняття групових стандартів поведінки. Процес ідентифікації вікової категорії населення від 30 до 59 років характеризується психологами як “занурення в себе”. На початку 1941 р. цю кризу, за аналізом анкет, переживало майже 70% поліцаїв Луцького округу. Залишаючись у постійному стані “занурення в себе”, маючи додатково “в арсеналі” ще й негативні риси пережитих раніше психосоціальних криз – індивідуальну сірість, конформізм, вони дуже комплексували і ставали легкою “здобиччю” гітлерівської пропаганди на фронті, на окупованій території України. Звичайно, це досить умовна класифікація, але вона має певне підґрунтя з огляду на передвоєнні умови життя людей в Радянському Союзі. Це підтверджується архівними документами – анкетами 136 поліцаїв-колаборантів. Більшість з них – 84 особи – вступили на службу до гітлерівців із самого початку війни: від 15 серпня до 1 жовтня 1941 р. [2].

Було б несправедливо не згадати й про те, що серед архівних документів набагато менше, та все ж, зустрічаються матеріали, які свідчать, що серед українського населення були стійкі люди, які відкрито відмовляли окупантам у співпраці [5, арк. 15].

Соціальна позиція особистості залежить також від співвідношення форм суспільної свідомості. Від того, яка форма суспільної свідомості домінує – раціонально-ідеологічна (свідома) чи ментально-психологічна

(стихійна), залежать ідеї, потреби, інтереси, мета, шляхи й методи їх досягнення, поведінка та орієнтири особистості. Свідоме як раціонально-ідеологічна форма суспільної свідомості є більш динамічним і формується серед різних груп та верств населення під впливом ідей, теорій і найбільш повно відображає потреби та інтереси людей [7, с. 16–17]. Це яскраво підтверджується впливом самостійницьких політичних сил на населення, у тому числі й лідерів ОУН на значну частину українського суспільства – інтелігенцію, робітничий клас, селянство, студентство, духовенство. Стихійне як ментально-психологічна форма суспільної свідомості є результатом значного впливу на свідомість і поведінку людей різних факторів: природних, історико-культурних, етнічних, релігійних та інших, що породжує “автоматизм” у їх проявах. Саме стихійне, як ментально-психологічна форма свідомості, притаманне українському селянству, для якого тісний зв’язок із землею, природою, народною культурою, релігією є невід’ємною складовою його життя. І якщо виникає ситуація, коли необхідно визначитися, з ким йти, з чим залишитися, то український селянин обирає завжди землю й того, хто її йому дає.

Селянський менталітет більшої частини українських поліцаїв не давав їм змоги зосередитися на суто військових проблемах, тому що, отримавши за службу землю, вони намагалися на ній працювати. Документи розкривають усі “хитрощі” поліцаїв, за допомогою яких вони намагалися звільнитися з українських добровільних підрозділів: це численні заяви від поліцаїв з проханням звільнити їх, тому що “немає кому працювати на землі та вести господарство”, свідчать про бажання не воювати, а працювати [1, арк. 65, 70–72]. Отже, частина українського селянства розглядала свою службу в поліційних формуваннях дуже формально, вимушено й детерміновано, скоріше, як засіб отримання землі для розширення свого господарства, а не допомогу окупаційним властям. Серед заяв від поліцаїв були й такі, у яких найбільш передбачливі, щоб уникнути покарання, заздалегідь попереджали гітлерівську адміністрацію про те, що їм немає в чому виконувати службові обов’язки (внаслідок відсутності чобіт і одягу) [1, арк. 72]. Як бачимо, генетичний зв’язок українського селянина із землею, бажання нею володіти перемагали навіть за умов війни. Відомо, що часто цією прив’язаністю до земельної власності спекулювали політичні сили під час революції, громадянської війни, як, наприклад, більшовики, коли, використовуючи прагнення українських селян мати землю, почали в 1918 р. наділяти їх земельними ділянками. Такою політикою більшовикам швидко вдалося завоювати авторитет і довіру серед селян України, а Центральна Рада, навпаки, одразу втратила підтримку селян, тому що згаяла час і своєчасно не вирішила земельну проблему. Гітлерівські окупанти так само скористалися відомим методом більшовиків і, спекулюючи на бажанні селянина працювати на власному наділі, наділяли ділянками тих, хто погоджувався на співпрацю з німцями. До того ж німці розуміли, що 66% жителів України в роки війни проживало у сільській місцевості і їх ставлення до окупаційної влади і до рейху дуже важливе. Тому не випадково, що з самого початку гітлерівської

окупації України почалося загравання з селянством, про що свідчать звернення німців до сільського населення рейхскомісаріату “Україна”, у яких говорилося, що колективна система господарювання буде знищена, а земля стане приватною власністю. Зрозуміло, що селяни зацікавлені були отримати землю, що майже автоматично їх робило лояльними до нової влади [4, арк. 1–2]. Так було не тільки в сільській місцевості, а й у містах [3, арк. 4, 6].

Дослідити і зрозуміти психологію і соціальну поведінку населення України напередодні війни, а також в умовах гітлерівської окупації дають змогу методи загальної психології [14]. Питання мотивації вчинків особистості за умов кризи суспільства, спонукальні фактори, які здатні спрямувати поведінку людини за певних умов у будь-якому напрямі, допомагає дослідити психологія мотивації. За твердженням психолога С. Занюка, особистісні та ситуативні фактори визначають активність людини і спонукають її до діяльності. В основі будь-яких вчинків людини можуть бути різні мотиви: самореалізація, самоствердження, матеріальні стимули, соціальні причини, ідентифікація з кумиром тощо. За мотиваційно-діяльним критерієм всі особистості поділяються на високовмотивованих (людей з високим рівнем мотивації досягнення) та низьковмотивованих (людей з низьким рівнем мотивації, у яких домінує прагнення уникати невдач) [6, с. 6–8, 174–175].

Згідно з теорією психоаналізу, особистість – це складне структурне явище, що поєднує водночас індивідуальне і колективне несвідоме, яке може активно впливати на поведінку особистості [13, с. 67, 70]. В умовах кризи людини, конфліктних ситуацій у суспільстві відбувається трансформація позитивних потреб і цінностей на негативні та цей процес стає звичайним явищем у соціумі й зрештою може призвести до асоціалізації особистості. Так було у міжвоєнний час на території СРСР, України, коли під час репресій деяка частина населення, щоб уникнути арештів, доносила на свого сусіда, колегу по роботі тощо. Під час війни в умовах гітлерівської окупації, щоб вижити, дехто обрав для себе шлях співпраці з ворогом. На думку психологів, відсутність співвідношення між “реальним Я” та “ідеальним Я”, як правило, спричинює конфлікти людини і суспільства [13, с. 70]. Ієрархічна структура потреб визначає поведінку людини. Психологи стверджують, що потреби вищого рівня – самоповага, пізнавальні, естетичні, самореалізація не виступають на передній план до того часу, доки не будуть задоволені нижчі потреби – фізіологічні, безпека, емоційні контакти тощо. Відсутність можливості для задоволення будь-яких потреб людини, розвитку її інтересів і цінностей так чи інакше породжує регрес і занепад [6, с. 85–86, 120].

Незалежно від епохи, релігії, ідеології, одвічною проблемою у відносинах людей залишаються суперечності між ідеалом соціально-психологічного терпіння та реальною стратегією поведінки особистостей, які можна вирішити тільки шляхом толерантних дій [15, арк. 16]. Подібна ситуація виникла й в роки гітлерівської окупації України, коли більша

частина віруючого населення опинилася перед дилемою: з одного боку, війна і насильство несумісні з християнською мораллю, церква засуджувала репресії і терор окупантів, боролася за збереження високих морально-етичних цінностей своєї пастви, а з іншого – священники закликали населення до покори, підтримки “нового порядку”, виїзду молоді на роботу до Німеччини, мужньо терпіти труднощі, наголошуючи, що відмовлятися від роботи та співпраці з німцями – рівнозначно злочину проти власного народу. Духовенство благословляло співпрацю з окупантами, щоб тим самим довести вдячність українського народу за визволення від більшовиків та установа “нового ладу” в Європі [11, с. 22].

Активна громадянська позиція священнослужителів на фоні штучної демонстрації гітлерівцями лояльного ставлення до релігійного життя, так чи інакше, привела до співпраці частини з них з німцями. За визначенням О. Лисенка, це був своєрідний “релігійний ренесанс в Україні” і він був спричинений подіями війни, корпоративними інтересами, політичними мотиваціями і розрахунками. Окупаційна адміністрація диктувала умови гри і демонструвала толерантність до релігійних інституцій, вимагаючи за це лояльності у різних формах. Відкриття церков, вільна відправа релігійних обрядів позитивно вплинули на відносини цивільного населення з окупаційною владою. Люди, “зневірившись у політиках і диктаторах, ... шукали порятунку в релігії і це допомагало їм витримувати суворі випробування долі” [11, с. 42]. Отже, навряд чи можна засуджувати таку позицію духовенства та віруючих, які своєю толерантністю зберегли життя собі та багатьом співвітчизників. Але при цьому не можна виправдовувати діяльність тих священників, які свідомо й тісно співпрацювали з окупантами, збирали інформацію на партизанів, підпільників, патріотів [12, с. 273].

Історія наводить безліч прикладів одночасного існування лихого та доброго в кожній людині, у суспільстві. Тому дослідження мотиваційних суперечностей у вчинках особистостей є необхідним і важливим для розуміння соціальних явищ у соціумі. Відомо, що стабільність або нестабільність розвитку суспільства впливає на індивідуальні особливості розвитку людей. Економічні та політичні кризи створюють багатоваріантні лінії поведінки індивідуумів у соціумі, корегують соціальну реакцію і мислення людей [13, с. 85, 87, 120]. Індивідуум обирає таку лінію поведінки, яка відповідає його особистісним інтересам і цінностям та зумовлена соціальними, політичними, релігійними, культурними, ідеологічними умовами життя. Яким саме цінностям буде віддавати перевагу особистість – залежить від її емоційно-психічних станів, до яких належать потяги, почуття, прагнення, переживання, емоції, воля, що можуть бути, як і вчинки людей, позитивними і негативними. Провідну роль у житті кожної особистості, за ствердженням психологів, відіграє воля, яка, завдяки емоціям і потягам зумовлює дії та вчинки людини. Отже, поведінка людини виявляється завдяки її вчинкам.

Для дослідження суспільно-психологічної природи колабораціонізму цінними, на нашу думку, є результати дослідження американського філософа і психолога У. Джемса, який запропонував формулу особистісної самоповаги. Коефіцієнт самоповаги людини зростатиме, якщо буде збільшуватися значення чисельника – показника здобутків і зменшуватиметься значення знаменника – рівня вимог. Для проблеми психологічних передумов виникнення колабораціонізму важливим є висновок У. Джемса, який констатував, що “відмова від зазіхань на недосяжне дарує людині певне полегшення, як і в разі об’єктивної реалізації таких побажань” [15, с. 91–92]. Іншими словами, людина, за певних умов своєї життєдіяльності, відмовляючись, з різних причин, від вищих потреб або ціннісних орієнтацій, отримує взамін певне психологічне і фізичне полегшення, пристосовуючись до зовнішнього середовища та умов життя, навіть коли вони не були прийнятними, як це спостерігалось під час гітлерівської окупації.

Цінність, як один з регуляторів поведінки особистості, передбачає вибір, полярність рішень, що свідчить про амбівалентну, подвійну природу цінності. У різних ситуаціях одна й та сама цінність може виступати в різних інтерпретаціях. Все залежатиме від того, яка складова цінності стане домінуючою під час вибору. Наприклад, при інтерпретації такої цінності як патріотизм, в одному випадку на першому місці може стояти обов’язок, в другому – ідеал, в третьому – потреба тощо [9, с. 55]. Це дає змогу, спираючись на дослідження психологів, стверджувати, що з різних поглядів можна інтерпретувати не тільки позитивні цінності, а і негативні суспільно-психологічні явища, наприклад, колабораціонізм.

В умовах кризи суспільства, коли перед населенням виникає проблема, як жити далі, люди не можуть довго вести себе індиферентно. Рано чи пізно особистість повинна визначитися, з ким вона, сприймає нові порядки, стає до них в опозицію чи намагається знайти компромісне рішення. Все залежить від рівня духовної культури та ціннісних орієнтацій особистості. Під час війн, революцій відбувається зміна ціннісних установок, боротьба між позитивною та негативною ідентичностями, яка може закінчитися для людини перемогою нижчих ціннісних установок, тобто призвести її до зрадництва, вбивства, внутрішньої духовної катастрофи.

Придатними для дослідження причин виникнення колаборації є також результати дослідження психолога Б. Скіннера про “оперантні” реакції, що виробляються мимоволі організмом як відповідь на зміни зовнішнього середовища [13, с. 69]. Ці реакції людей можна підсилювати або послаблювати за допомогою покарання чи заохочення, що, як відомо, активно використовували гітлерівські окупанти у своїй пропаганді, намагаючись порушити загальнолюдські канони співіснування, активізувати появу асоціальних форм поведінки людей. Така політика окупантів розпорошувала українське суспільство, вносила непорозуміння між його членами, розпалювала ворожнечу між націями і в цілому

допомагала контролювати українське населення. Гітлерівська поліція “турбувалася” про населення, керуючись такими таємними інструкціями, у яких йшлося про закриття лікарень, припинення боротьби проти тифу, сухот, сприяння поширенню серед цивільного населення аморальності, хуліганства, якщо це не шкодило німцям. Рекомендувалося також встановити таємний контроль за населенням на транспорті, підприємствах за допомогою інформаторів, виявляючи неблагонадійних. Німецька цивільна влада, каральні органи повинні були “підкуватися” про виховання “кнехтенфольку” – “покріпаченого народу” [8, с. 587; 10, с. 132–133]. З іншого боку, гітлерівці намагалися використати в інтересах рейху частину місцевого населення, гарантуючи певні свободи і матеріальні блага. Населення мало вирішити, з ким воно. Хто не погоджувався з цим, той потрапляв до списків “неблагонадійних”. Таких примусово відправляли на роботу до Німеччини, заарештовували як заручників, а потім розстрілювали або відправляли до концтаборів.

До основних причин відхилень у поведінці людини соціальна психологія відносить також порушення соціальних відносин особистості, яке призводить до афекту неадекватності, що стає суспільно-психологічним джерелом антигромадської поведінки. Така особистість спотворює уявлення людини про ставлення інших до неї і тим самим знижує здатність людей нормалізувати відносини з таким індивідом. Джерелом поповнення людей-делінквентів, чия негативна поведінка у своїх крайніх проявах призводить до карних вчинків, є також “маргінали” – особистості, вирвані зі своїх соціальних структур, які характеризуються внутрішньою соціальною нестабільністю, почуттям самотності, схильністю до аморальної поведінки, легкістю, з якою вступають у конфлікт з оточенням, причому незрідка цей конфлікт переростає у злочин. Зрозуміло, що особистості з наявними проявами асоціальної поведінки не можуть пристосуватися до умов соціуму з причин “хибного або недостатньо розвинутого уявлення людини про себе і свої соціальні зв’язки та міжособистісні контакти” [13, с. 121–123]. Психологи стверджують, що соціально-психологічна дезадаптація – процес порушення активного пристосування особистості до умов соціального середовища, виникає внаслідок або фізичних і психічних захворювань, або внаслідок стресів та емоційних переживань і як наслідок – конфліктів. Виявляється соціально-психологічна дезадаптація як у непатологічних, так і в патологічних формах – агресії, жорстокості, садизмі тощо. Відомо, що напередодні війни з радянських тюрем вийшли тисячі карних злочинців. Такий контингент також пристосовувався до окупаційного режиму, пропонував свої послуги у ролі старост, поліцаїв, брав участь у каральних операціях проти населення і партизанів.

На думку психологів, конформність – це схильність особистості піддаватися думці групової більшості, реальному чи уявному тискові групи, коли людина, сприймаючи групові норми, має на меті особисту вигоду, що кваліфікується вже як пристосовництво і спричинює різні

негативні ефекти. Пасивне та пристосовницьке прийняття групових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків і норм, правил, безумовне схилення перед авторитетами та будь-якою силою кваліфікується вже як конформізм [13, с. 312, 315–316], який тісно, на нашу думку, пов'язаний з колабораціонізмом.

На думку О. Швачки, у тоталітарному суспільстві, де відкрито панують егоїстичні пріоритети, розвивається конформізм як наслідок побоювання відстати від інших членів суспільства, а також позбутися загального стандарту “бути особливим” у своїй діяльності [15, с. 47]. Як бачимо, така поведінка дійсно була характерною для більшості населення радянського суспільства у міжвоєнний період, а також під час війни, що “підготувало” частину людей до співпраці з гітлерівцями в роки окупації.

Ефективність дії універсальних механізмів соціально-психологічних явищ, таких як переконання, навіювання, наслідування, примус та інших, що створюють умови для колабораціонізму, залежить також від особливостей психічного складу населення, нації, тобто ментальності, національного характеру, типових рис народу, що переживає гостру кризу суспільства: революцію, війну, окупацію.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши складний процес соціалізації особистості у суспільстві, суспільно-психологічні явища, які впливають на розвиток індивіда і за певних умов можуть спрямувати його розвиток у негативному і навіть патологічному напрямках, можна дійти висновку, що відсутність можливостей для задоволення потреб, інтересів, цінностей тощо поступово призводить до кризи, регресу, занепаду як особистості, так і суспільства. Саме коливання суспільства по осі “стабільність – нестабільність”, а також індивідуальні особливості особистостей спричинюють утворення різноманітних напрямів соціальної поведінки індивідуумів. У кризові періоди розвитку суспільства і психосоціальних криз людини система цінностей особистості змінюється. В цей час відбувається гостра боротьба між позитивною та негативною ідентичностями, що за певних умов може спричинити аномальну лінію розвитку особистості, а також призвести до злочинної співпраці з ворогом. Зміна зовнішнього середовища, загальна криза суспільства в умовах війни та окупаційного режиму викликає таку реакцію індивіда, яка безпосередньо залежить від моральної свідомості людини та реакції особистості на покарання чи заохочення, суперечностей в житті особистості, які також виступають рушійною силою розвитку людини в кризовий час. Отже, як на нашу думку, негативні явища – феномени (дезертирство, зрада, злочинна співпраця з ворогом та ін.) формуються та провокуються в кризові періоди суспільства асоціальними проявами особистості та де соціалізацією людини, а також схильністю особистостей до конформізму.

Список використаної літератури

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.Р-97. – Оп. 1. – Спр. 1. – 120 арк.
2. ДАВО. – Ф.Р-97. – Оп. 1. – Спр. 2. – 273 арк.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.Р.-2276. – Оп. 1. – Спр. 980. – 36 арк.
4. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р.-72. – Оп. 1. – Спр. 4. – 59 арк.
5. ДАРО. – Ф.Р.-294. – Оп. 1. – Спр. 1. – 18 арк.
6. Занюк С.С. Психологія мотивації / С.С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
7. Ковальченко И.Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований / И.Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 3–33.
8. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик ; [ред. Львівського видання О. Романів ; пер. із фр. Р. Осадчук]. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – 660 с.
9. Культуральная антропология / [под ред. д. психол. н. Ю.Н. Емельянова, к. философ. Н.Г. Скворцова]. – СПб. : Изд-во Санкт.-Петербургского ун-та, 1996. – 188 с.
10. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Дрогобич : Відродження, 1993. – I частина. Німецька окупація України. – 208 с.
11. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 / О.Є. Лисенко. – К. : Інститут історії України НАН України, 1998. – 391 с.
12. Олійник Ю.В. Православні конфесії генеральної округи “Волинь-Поділля”: дилема розвитку та спроба об’єднання / Ю.В. Олійник // Поділля у контексті української історії / [ред. кол.: О.Г. Лойко (відп. ред.), Т.С. Григорчук, А.Т. Давидюк та ін.]. – Вінниця : ВДПУ, 2001. – С. 267–275.
13. Орбан-Лембрик Л.Є. Соціальна психологія / Л.Є. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
14. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии / С.А. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
15. Швачко О.В. Соціальна психологія / О.В. Швачко. – К. : Вища школа, 2002. – 111 с.

Шайкан В.А., Шайкан В.А. Особенности социализации личности в кризисный период (на примере Украины в годы гитлеровской оккупации 1941–1944 гг.)

Раскрыты особенности социализации личности в Украине в межвоенное время и в годы гитлеровской оккупации 1941–1944 гг

Ключевые слова: кризисный период, социализация, личность, Украина, гитлеровский оккупационный режим.

Shaykan V., Shaykan V. Peculiarities of socialization during the crisis period (by the example of Ukraine during the Nazi occupation of 1941–1944)

The article is about the features of socialization in Ukraine in the interwar period and During the Nazi occupation of 1941–1944.

Key words: crisis period, socialization, personality, Ukraine, Nazi occupation regime.